

”En chans att vara med som alla andra”

Unga kvinnor med fysiska funktionsnedsättningar berättar om hur de har blivit exkluderade i idrott och hälsa i skolan och hur de har pekats ut som avvikande. Mötet med handikappidrotten innebar en vändning i deras liv. Men de saknar damlag att spela med och att kunna träna på olika nivåer.

Elisabet Apelmo
FD
Sociologiska Institutionen
Lunds universitet

HUR ÄR DET ATT VARA en ung idrottande kvinna och leva med funktionshinder? På vilka sätt är det möjligt att visa sin femininitet och vilka strategier mot diskriminering och negativa attityder kan utvecklas? I avhandlingen *Som vem som helst – kön, funktionalitet och idrottande kroppar* utforskar jag unga kvinnors erfarenheter av en kropp som å ena sidan betraktas som avvikande – den fysiskt funktionsnedsatta eller rörelsehindrade kroppen, å andra sidan betraktas som presterande – den idrottande kroppen.

Som vem som helst

I de unga kvinnornas uppväxtberättelser framträder den självständiga, kapabla individen: ”Jag kan”, liksom begäret efter att känna sig normal: ”Jag är som vem som helst.” I båda fallen finns det en underförstådd tanke att ”det är så trots min funktionsnedsättning”. När jag inledningsvis ber 25-åriga Hanna berätta om sig själv och sin bakgrund, uttrycker hon det på följande vis: ”Jag hade en helt vanlig uppväxt som vem som helst ... Mina föräldrar behandlade mig precis som de behandlade mina syskon. Att jag skulle klara mig själv.”

Vanligheten är den fond mot vilken intervjun och berättelsen om Hannas fortsatta liv står. Hanna poängterar att hennes föräldrar inte särbehandlade henne i förhållande till syskonen och att hon levde som sina jämnåriga. I citatet kopplar hon normalitet till kapacitet och självständighet, att ”klara sig själv”. På så sätt distanserar sig Hanna och de övriga intervjuade från den syn på dem som de

möter i vardagen: som avvikande, beroende eller svaga. Detta synsätt kan ta sig konkreta uttryck som exempelvis då främlingar ställer frågor och stirrar.

Natalie, 15 år, förklarar varför hon föredrar att idrotta i en grupp tillsammans med andra som också har funktionsnedsättningar:

”Om det är jättemånga som kan gå. Sedan så kommer jag in i gruppen, och så har jag rullstol. Så blir det jättepinsamt ... När jag ska rida till exempel. Så måste man ju bära upp mig på hästen för jag kan inte komma upp själv ... Så kanske det är folk som tittar och sådant.

*Hur känns det då, när folk tittar?
Jättejobbigt!”*

När Natalie lyfts från rullstolen upp på hästen är det stirrandet som utgör hindret, inte funktionsnedsättningen i sig. Stirrandet och frågorna gör att intervjupersonerna upplever att de blir definierade utifrån sina diagnoser eller skador (1). Julia, 26 år, väljer medvetet att möta omgivningens blickar för att undvika stigmatisering: ”Jag ler. Då märker man att wow liksom, vilken tjej!”

De unga kvinnorna vittnar vidare om positiv diskriminering, som när människor blir imponerade då 19-åriga Sara trots funktionsnedsättningen kör en bil som inte är anpassad för henne. De bemöts också med medömkan, och ibland antar människor att en intellektuell funktionsnedsättning följer med den fysiska. Kvinnorna beskriver hur de kontrollerar eller döljer sina kroppar eller sina känslor för att undgå denna stigmatisering.

Foto: Rickard Nilsson, Bildbyrån

Ifrågasatt femininitet

Även deras femininitet tycks bli ifrågasatt på grund av funktionsnedsättningarna – att vara en ”pingla” i rullstol framstår som otänkbart. Detta stöds av tidigare forskning, som har visat att människor med fysiska funktionsnedsättningar ofta betraktas som asexuella och könlösa (2-4). Intervjupersonerna är därför måna om att berätta att de har pojkvänner och de framställer sig själva som attraktiva och heterosexuella unga kvinnor som ”kan ändå”, återigen trots funktionsnedsättningarna. Olyckan och den därpå följande funktionsnedsättningen har enligt Julia gjort hennes kropp mindre snygg. Hon berättar dock att hennes man, som inte

har någon funktionsnedsättning, har en ”jättesnygg” kropp och att hon själv gick till final i en modelltävling för rullstolsburna kvinnor. På så sätt visar Julia att hon fortfarande har kvar sin (sexuella) attraktionskraft.

En motståndsstrategi som de använder är alltså att försöka utplåna skillnader: Jag är som du (självständig, kapabel, heterosexuell), trots min funktionsnedsättning. Som en del i denna strategi distanserar de sig ibland från andra som de anser vara avvikande. Vissa påpekar till exempel att de inte är beroende av föräldrarna, som de antar att andra unga med funktionsnedsättningar är, och någon att hon inte är lesbisk.

FAKTA

Undersökningen bygger på djupintervjuer med tio idrottande kvinnor, 15-28 år, med fysiska funktionsnedsättningar. Intervjuerna handlar framför allt om deras relation till fysisk aktivitet, deras kroppar och fysiska kapacitet. Tre av kvinnorna gjorde också var sin videodagbok.

I studien ingår även deltagande observationer vid fyra handikappidrottstävlingar och ett idrottsläger för barn och ungdomar med fysiska, intellektuella och psykiska funktionsnedsättningar.

Kvinnorna i undersökningen utövar kälkhockey, rullstolsbasket, ridning eller bordtennis.

Särbehandling i skolan

De unga kvinnorna beklagade sig mycket lite, vilket kan förstås utifrån deras vilja att framstå som normala, unga kvinnor. Därför är det anmärkningsvärt att flera av dem berättade om problem i skolans undervisning i idrott och hälsa. Det rörde sig bland annat om erfarenheter av exkludering, vad som inom pedagogisk forskning kallas för befrielse från undervisningen.

Under grundskolan fick Ingela, 17 år, oftast ägna sig åt det träningsprogram hon hade fått av sin sjukgymnast istället för att delta i den ordinarie undervisningen. Ingela berättar:

”Ibland har jag kunnat vara med på idrotten, men det är ju väldigt, väldigt, väldigt, väldigt sällan ... Jag tycker det är helt dåligt, för att jag tycker att vi ... Jag tycker att vi också ska få en chans att vara med som alla andra.”

Andra problem kunde handla om särbehandling eller utpekning, som när 17-åriga Marias lärare instruerar klassen:

”Jag står i ena änden av gymnasalen och läraren i den andra. Och så har hon nyss instruerat oss om vad vi ska göra på lektionen. Så ropar hon till mig: 'Du, du gör så gott du kan va?' Eller nej, nej. Hon sa: 'Ja, du gör på ditt lilla vis', eller något. Ja, det var låg- mellanstadiet. Så kommer jag ihåg då alla vände sig om liksom, och så tittade de på en och: 'Ja, javisst ja' ... Det var verkligen inget hon sa för att vara elak. Men. Ja, det satte sig.”

Maria tränar en lagidrott i en handikappidrottsförening sedan tioårsåldern och är även med i landslaget. Dessutom tränar hon simning både i handikappidrottsföreningen och i en simklubb för icke funktionshindrade, sammanlagt fem gånger i veckan. Hon beskriver sig själv som en envis ”kämpare”, uthållig och med bra spelsinne. Sannolikt kommer de övriga eleverna att utföra den givna uppgiften på en mängd olika sätt, beroende på faktorer som förmåga och vilja, men det är just Maria som läraren utpekar som avvikande och mindre kapabel. Läraren låter också Maria själv utforma det hon ska göra under lektionen.

Det tycks vara svårt för lärarna att se de unga kvinnorna som de idrottsintresserade ungdomarna är. En förklaring kan vara att dessa kvinnor i vissa undervis-

ningsmoment inte kan tävla med övriga elever när det gäller de prestationer eller resultat som enligt tidigare forskning ofta ligger till grund för lärarnas bedömning (5). Nedsatt muskelkapacitet eller förlamade muskler gör att de omöjligen kan utföra samtliga de moment som ingår i undervisningen på samma vis som klasskamraterna. Forskning har också visat att lärare i idrott och hälsa ofta vill skona flickor från de krav som de förutsätter är för svåra för dem (5). En annan tolkning är att viljan att skydda flickor från krav förstärks av synen på människor med funktionsnedsättningar som bristfälliga.

Skilda strategier

Studiens deltagare använder sig av olika motståndsstrategier. Medan ett par av dem inte är med på vissa moment, väljer en annan bort gymnasiet idrott och hälsa helt och hållet. Att låta bli att vara fysiskt aktiv är en vanlig form av motstånd bland flickor och läraren tolkar ofta detta som ointresse (5). Men en viktig skillnad är att det i den här studien rör sig om flickor som är synnerligen aktiva på fritiden. Ingela påpekar att: ”Jag vill inte vara utan idrotten (i skolan) helt, för jag är idrottsintresserad.”

Maria använder sig av en strategi som eventuellt har en större potential att förändra synen på funktionshindrade elever. Hon visar högstadieläraren sina SM-medaljer i simning och framhåller därigenom sin kompetens, och får ett högre betyg. När de unga kvinnorna, slutligen, berättar om den stigmatisering de utsatts för, undviker de att hamna i en offerposition genom att förminska allvaret i situationen. Maria säger: ”Det var verkligen inget hon sa för att vara elak.” Eller Ingela som i citatet ovan byter från ”jag” till ”vi” när hon framför sin önskan om att få delta i undervisningen som alla andra, och på detta sätt få ett kollektiv i ryggen.

Hur kan då undervisningssituationen förbättras? De unga kvinnorna efterfrågar en dialog med läraren, där de kan bidra med sina erfarenheter av idrottande i rullstol. Hanna ger ett positivt exempel: ”Skolidrotten funkade *jättebra* på låg- och mellanstadiet ... Hon (läraren) förstod ju att jag verkligen ville ... Hon var hockey-

tränare också. Inte för mitt lag, men hon visste ju att jag spelade hockey. Hon visste att jag försökte.” Läraren såg Hannas stora engagemang i idrott istället för att se hennes funktionsnedsättning som ett hinder.

Lustfyllt idrottande

Flera av de intervjuade berättar att de har varit deprimerade under uppväxten. Samtidigt som de framställer sig själva som normala och berättar att de har haft vänner och pojkvänner, har de stigmatiserats och, i ett fall, även mobbats. De upplever mötet med handikappidrottsrörelsen och med andra med funktionsnedsättningar som en vändning; här förstod de att ”det kunde fungera ändå”. Men det är också det lustfyllda i den fysiska rörelsen som har fört kvinnorna till idrotten. De ger målande beskrivningar av njutningen i att ta ut sig eller få in en fullträff, om glädjen vid en promenad eller

”Sannolikt var de mer vältränade än det stora flertalet i klassen men de möttes trots det av fördomar.”

cykeltur. Susanne, 22 år, älskar att köra sig genomsvettig med sin rullstol, med hunden springandes vid sin sida: ”Man kommer hem helt svettig, alltså det är en underbar känsla”, förklarar hon.

Flera av dem vänder sig dock mot den överdrivna hänsyn som tas i vissa föreningar och den i det närmaste infantiliserande träning som erbjuds. Maria beskriver skillnaden mellan simträningen hon får i klubben för icke funktionshindrade och den i handikappidrottsföreningen: ”Det är kanske lite proffsigare träning också, på sätt och vis. Och sedan kan de ju inte ta lika mycket hänsyn till en eftersom de har en hel annan grupp att tänka på. Och det tycker jag är bra, för då blir det inte så mycket daltande med en.”

Maria och de andra intervjuade använder uttryck som daltande och plaskande för att karaktärisera träningen inom vissa handikappidrottsföreningar, vilket snarare för tanken till småbarnslek än till

den tuffa och hårda träning de vill ha. Föreningarnas attityder kan förklaras med vad funktionshinderforskaren Michael Oliver benämner ”the personal tragic theory of disability” (6). Enligt denna betraktas funktionsnedsättningen som en tragisk händelse som har drabbat vissa individer, vilka därför bör behandlas med särskild tolerans och acceptans. Istället anser Oliver att fokus bör läggas på samhällseliga faktorer som gör att en människa med en funktionsnedsättning blir begränsad i sin vardag, till exempel fysiska hinder, diskriminering eller negativa attityder. Det är dessa faktorer som utgör det verkliga problemet, inte funktionsnedsättningen.

Saknar damlag

Något som skiljer svensk handikappidrott från övrig svensk föreningsidrott är att handikappidrotten inte erbjuder några damlag, med endast något enstaka undantag. Flickor och unga kvinnor är hänvisade till herrlag, där de är i minoritet. Julia fick över huvud taget inte någon speltid i det herrlag hon under en period tränade med. Flera andra berättar om problem med att ta och ges plats och ansvar på plan eller som ledare, och en känsla av att ständigt ligga steget efter.

Deltagarna vittnar även om en homofob och sexistisk jargong inom handikappidrotten, i ett fall även om sexuella trakasserier från såväl medspelare som tränare. Att svensk pojk- och herrlagidrott generellt har problem med sexism och homofobi är omskrivet sedan tidigare (7-9). Det som gör handikappidrotten speciell är att flickor och kvinnor spelar i pojk- och herrlagen och då alltså konfronterats med de sexistiska skämtet. Intervjupersonerna hamnar också till viss del utanför de sociala sammanhangen i herrlagen. Som Julia påpekar: ”Man måste verkligen tycka att sporten är väldigt rolig för att fortsätta med den.”

Samtidigt är det endast i herrlagen som de som är intresserade av lagidrott kan få den fysiskt tuffa utmaning de vill ha. Ett par av de unga kvinnorna menar emellertid att de sporras av att träna med de fysiskt starkare och snabbare männen. Felicia, 28 år, njuter de gånger hon lyckas tackla killar under matcherna: ”När man spelar och lyckas välla speciellt sådana

Helene Ripa, guldmedaljör i längdskidor 15 kilometer för stående damer. Paralympics 2014. Foto: Daniel Nilsson, Bildbyrå

Referenser

1. Hughes, B. The constitution of impairment. *Disability & Society*. 1999. 14 (2):155-172.
2. Malmberg, D. Kvinna, kropp och sexualitet. *HumaNetten*. www.lnu.se. 2002. (10).
3. Reinikainen, M-R. Gendered subject positions for the disabled woman and man. I Kristiansen, K. mfl. *Gender and disability research in the Nordic countries*. 2004. 257-274.
4. Sandahl, C. Queering the crip or crippling the queer? *GLQ*. 2003. 9 (1/2):25-56.
5. Larsson, H. mfl. *Kön Idrott Skola*. www.idrottsforum.org. 2005.
6. Oliver, M. *Understanding disability*. 1996.
7. Andreasson, J. *Idrottens kön*. 2007.
8. Fundberg, J. *Kom igen, gubbar!* 2003.
9. Trondman, M. *Unga och föreningsidrotten*. 2005.
10. Skolverket. *Förskolans och skolans värdegrund*. 2011.

Kontakt

elisabet.apelmo@soc.lu.se

långa killar som är högpoängare, de blir ju skitsura. 'En liten pluttig tjej på banan ska inte stå i vägen för mig'. Det tycker jag är extra kul!" Felicia känner samhörighet med kvinnor i andra lag och de gläds åt varandras framgångar på plan: "Det är näst intill att man hejar på den andra tjejen (i motståndarlaget) när man möter det laget (skrattar). Det gör man automatiskt." Kvinnornas kamp mot männen framstår som en match i matchen, som dock endast den ena parten är medveten om.

De unga kvinnorna gör motstånd mot den rådande situationen genom att aktivt arbeta för förändring. Arbetet för att få till ett damlandslag inom en av idrotterna är ett exempel på detta. De tjejgrupper som har startats i ett flertal föreningar och som arbetar för att de unga kvinnorna ska finna sin egen röst är ytterligare ett. Grupperna verkar för jämställdhet, för att öka deltagarnas medvetenhet och självförtroende och för att låta dem pröva på olika idrotter med syftet att de ska hitta en idrott att fortsätta med.

Paradoxal polarisering

Den stigmatisering som de unga kvinnorna möter i såväl samhället i stort som i skolans undervisning i idrott och hälsa, får paradoxalt nog till följd att en polarisering uppstår. Positionen som stark, positiv och kapabel – som en reaktion mot den svaga, negativa – är en av få som finns tillgängliga för dem. Som en följd av den positiva och starka inställningen, och distanseringen från offerpositionen, får de dock svårt att klaga och att uttrycka smärta, förtvivlan eller trötthet över att vardagen är besvärlig. Kvinnorna uttalade sig förvisso kritiskt, och berättar om snubblande och urinläckage. Samtidigt återkom ofta svaret "nej, det är bra" i olika varianter. Detta tolkar jag som ett uttryck för oviljan att visa negativa känslor.

Frasen "jag är som vem som helst" inrymmer de unga kvinnornas strävan efter normalitet. Enligt samma logik som gör att synen på dem som svaga leder till att de framhåller sin styrka, leder synen på dem som avvikande till att de framhäver en i det närmaste extrem normalitet. De konstruerar en mer traditionell femininitet då de framställer sig som normala, heterosexuellt attraktiva, unga kvinnor.

Samtidigt utmanar flera av dem könsordningen inom idrotten genom att i herrlag utöva traditionellt maskulina idrotter som kräver styrka, uthållighet och vilja till risktagande.

Oroande oförståelse i skolan

I studien fanns det en diskrepans mellan dessa vältränade, envisa och helsatsande unga kvinnors framgångar inom handikappidrotten, och den oförståelse och brist på nyfikenhet och intresse som lärarna i idrott och hälsa gav uttryck för. Sannolikt var de mer vältränade än det stora flertalet i klassen men de möttes trots det av fördomar i form av föreställningar om dem som svaga, passiva och inkapabla.

Inom både skolans värdegrund och statlig funktionshinderspolitik, idrottspolitik och funktionshindersrörelsen är delaktighet ett honnörsord (10). Detta gör det desto mer paradoxalt att inte ens handikappidrottens mest aktiva inkluderas i grundskolans undervisning i idrott och hälsa. En given och oroande följdfråga blir hur det då är för de elever med funktionsnedsättningar som inte har en aktiv idrottande fritid. När variationer på detta sätt utesluts lär sig elever – med eller utan funktionsnedsättningar – ett förhållningsätt till skillnader som gör det svårt att uppnå den solidaritet mellan människor som skolan har i uppdrag att främja. En ökad medvetenhet från lärarnas sida om den egna synen på kroppar; "normala" och fysiskt funktionsnedsatta, kan avhjälpa denna problematik.

Stigmatiseringen kan till viss del förklara den betydelse som intervjupersonerna tillskriver mötet med handikappidrottsrörelsen. Inom handikappidrottsrörelsen är dock avsaknaden av flick- och damlag ett problem, liksom att synen på människor med funktionsnedsättningar som tragiska lever kvar inom vissa föreningar. Studiens deltagare efterfrågar hård och "proffsig" träning, men det är snarare variation som saknas. Det borde finnas utrymme för idrott på många olika nivåer inom handikappidrotten – lekfull barnidrott, breddidrott liksom elitinriktad idrott för de som vill träna på en högre nivå.